

Оригинални научни чланак

DOI: 10.7251/SIN2101027Z

UDK: 94(497.11)“1914/1918”(=163.41)

Примљен: 29. октобар 2020.

Прихваћен: 9. март 2021.

Контакт:

Миlena Жикић

milenazikic85@gmail.com

© 2021 Аутор. Објављено под условима Creative Commons Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 4.0 Међународне јавне лиценце (CC-BY-NC-ND) која допушта коришћење, дијелење и умножавање дјела, али само у некомерцијалне сврхе и уз услов да се исправно цитира дјело и аутор, те упути на извор. Лиценца не допушта дијелење дјела у прерађеном или измијењеном облику.

Миlena Жикић

Универзитет у Новом Саду, Фармацеутски факултет

У раду је приказана ангажованост сифражеткиња Емелин и Кристабел Панкхрст, у упознавању јавности са ситуацијом на Балкану, за време Великог рата. Анализирана је њихова улога у вођењу пропаганде против Немачке, сматрајући је великим непријатељем читавог човечанства. Активисткиње Панкхрст су, познајући утицај средстава јавног информисања на јавност, посредством листа Британија иступале са својим идејама. Из садржаја чланака могу се сагледати њихови апели упућени британској државној политици, у сврху пружању помоћи савезницима на Балкану и штићењу интереса према Блиском истоку и Индији. Гласило су учиниле доступним свим круговима расположеним да путем писане речи послуже српском питању и користиле за упознавање британске публике са истим. На основу кратког прегледа и говора г-ђе и г-ђице Панкхрст можемо уочити допринос усмерен ка реализацији српских националних интереса.

Кључне речи:

пропаганда, Велика Британија, Емелин Панкхрст, Кристабел Панкхрст, сифражеткиње, лист *Бриџанија*, *Women's Social and Political Union*, *Womens Party*, Србија, Срби.

Крај 19. и почетак 20. века обележен је појавама покрета за право гласа жена. На историјску сцену с почетка 20. века доминирале су две даме, представнице породице Панкхрст, из Велике Британије. Реч је о Емелин¹ и њеној ћерки Кристабел Панкхрст². Оне су 1903. године у Манчестеру сазвале оснивачки конгрес Женске социјалне и политичке уније (*Women's Social and Political Union*) за бирачко право жена. Чланице поменутог конгреса добиле су назив сифражеткиње. Остале су упамћене по радикалној борби за једнако право гласа међу половима, посебно Емелин Панкхрст (Emmeline

¹ Емелин Панкхерст (1858-1928) родила се у Манчестеру, а преминула у Лондону. Још у детињству под утицајем мајке Софије Кран и оца Роберта Голдена са сестром Маријом учествовала је на демонстрацијама за право гласа жена.

² Кристабел Панкхерст (1880-1958) родила се у Манчестеру, а преминула у Лос Анђелесу. Попут своје мајке одрасла је у окружењу борбе за полну једнакост бирачког права.

Pankhurst) која се залагала за женско право гласа кроз макијавелистички приступ, (употреба силе, паљење јавних добара, ометање рада парламента, нападање политичара, одбијање плаћања пореза, штрајк глађу). Британска Влада је на сифражетски активизам одговорила хапшењем активисткиња. Поред тога допустила је њихов штрајк глађу у затвору након кога је, услед физичке исцрпљености сифражеткиња, одобравала напуштање поменутог. На тај начин, сифражеткиње са нарушеним здравственим стањем нису биле у могућности да наставе започете активности. Њихов екстремизам доживео је врхунац 1913. године, када је Емили Дејвисон (Emily Davison) одузела себи живот бацивши се под краљевског коња. Једноставно, сифражеткиње нису бирале средства на путу до циља. Ипак, почетак Великог рата променио је њихову улогу.

Активисткиње Женске социјалне и политичке уније прекинуле су радикалне активности на пољу једнакости полова, у политичком животу „гласови за жене“. Подржале су владу у ратним потезима у знак патриотизма и не слутивши да ће их управо учешће и допринос у Великом рату довести до остварења сифражетског циља (Obrenović, 2008). Преузеле су улогу у вођењу пропагандне делатности против Немачке, сматрајући је великим непријатељем за читаво човечанство, и оправдано у својим говорима позивале Британију да пружи помоћ Србији. Ултимативна нота упућена Србији, 23. јула 1914. године, није остала незапажена у британској политици. У прилог поменутом сведочи констатација Сер Едвард Греја, британски државни секретар за спољне послове, да је у питању „најужаснији документ који је једна држава икада уручила некој другој“ (Mitrović, 1984).

У угледном листу „Тајмс“ (The Times), који је издавала једна од најјачих новинарских кућа Европе, уредник рубрике за спољну политику листа, Хенри Викем Сид (Henri Wickham Steed)³, од 23. јула објавио је сет чланака у којима је упозоравао на опасност која прети Великој Британији услед остварења ратних циљева Немачке и Двојне монархије у Великом рату. Упутио је апел британској влади, на основу изнетих ставова, и захтевао да поменута подржи савезнике како би заштитила интересе од немачке експанзије и тежње за светском хегемонијом, којом би витални интереси Велике Британије на Блиском истоку и у Индији били угрожени. Осим тога, било је указано и на аустроугарске претензије ка Србији и хегемонију на Балканском полуострву (Ostojić-Fejić, 1983). Одговор Велике Британије није изостао у данима одлуке, те је већ на почетку августа (у поноћ између 4. и 5.) објавила рат Немачкој, а 13. августа и Аустроугарској. Схватајући последице услед германске превласти на Истоку, заједно са савезницама (Русијом и Француском), определила се за очување независности Србије (Mitrović, 1984).

Пропагандна активност за Србију у Великој Британији за време Вели-

³ Дугогодишњи дописник Тајмса из Рима, Беча, Берлина и уредник спољнополитичке рубрике поменутог листа у Лондону.

ког рата имала је велике размере. Овај податак не треба да изненађује јер је у Лондону, на почетку 20. века, радио велики број новинарских кућа. О њиховом пропагандном деловању у корист Србије говори и податак да је о дешавањима у току 1914. и 1915. године написано више од 250 наслова, који су објављени у преко 100 британских листова („Pall Mall Gazette”, „Daily Telegraph”, „Daily Express”, „Daily Chronicle”, „Daily Mail”, „Lady”, „Daily News”, „Economist”, „Morning Post”). У сврху бржег протока информација коришћени су сви расположиви ресурси (штампа, приредбе, изложбе, биоскопске представе, брошуре, памфлети, фотографије, филмови), те је на тај начин британска јавност била упућена у ратна дешавања у Србији и подстицана у пружању помоћи војсци и цивилном становништву (Ostojić-Fejić, 1989).

Медицински листови („Hospital”, „Nursing Mirror”, „Nursing Times”, „Medical Times”), међу њима и најугледнији британски чаопис медицине „Лансет” (Lancet), имали су велику улогу у упознавању јавности са епидемијом тифуса, о предузетим мерама, потребама у медицинском особљу и санитетском материјалу. Гласило „Тајмс” објављивало је и прве вести из пера санитетског особља, очевидаца ратних страхота, о патњама и страдањима цивила и војника (Ostojić-Fejić, 1983).

Посредством јавног мњења неколико британских историчара и јавних радника, који су учили Првог светског рата као предавачи на универзитетима, путници или дописници листова боравили на Балкану, упознавали су јавност са националним и политичким програмом Србије. Поменутој групи припадају имена тројице познаваоца југословенског питања: Роберт Виљем Ситон-Вотсон (Robert William Seton-Watson),⁴ Хенри Викем Сид и сер Артур Еванс (Sir Arthur John Evans).⁵ Њихова пропагандна делатност била је усмерена у правцу борбе за национална права и еманципацију подјармљених народа средње и југоисточне Европе тј. стварање јединствене југословенске државе, уједињење Југословена, поштујући начело самоопредељења. Њихова настојања тежила су упознавању јавности са претензијама Двојне монархије према Србији и хегемонистичким апетитима на Балкану, као и приближавању ратних прилика у Србији, у циљу пружања помоћи. Пропагандну активност посебно су развили током 1915. године када су заступали мишљење да је уступање територија Италији и Бугарској, на уштрб Србије, у циљу придобијања нових савезника сила Антанте, неутемељено и неоправдано (Ostojić-Fejić, 1988a). Велики допринос у упознавању јавности са немачким тежњама у рату, формирање царства од Берлина до Багдада, пружило је Српско друштво у Великој Британији (Serbian Society of Great Britain).⁶ Оно је у

⁴ Историчар, публициста, извршни познавалац и истраживач националних покрета југоисточне Европе, уредник часописа „Нова Европа”.

⁵ Први образовани археолог који је боравио и радио у нашим крајевима, професор на Универзитету Оксфорд и председник Краљевског археолошког друштва, проналазач критске културе.

⁶ Српско друштво у Великој Британији конституисано је 20. октобра 1916. године. Покре-

стварању југословенске државе видело спас тј. препреку остварењу немачких амбиција и империјалистичких циљева (Ostojić-Fejić, 1988b).

У једном броју британских листова, попут „Тајмса“, писало се о дипломатској борби за придобијање Италије и Бугарске на страни савезника. Став публицисте и историчара Ситон-Вотсона, био је да учешће Италије у рату не треба обезбедити уступањем источне јадранске обале. Такође, није одобравао ни територијалне уступке Бугарској на уштрб Србије у Македонији. Поменути историчар и публициста, поред писања за „Тајмс“, уређивао је и британски часопис „Нова Европа“ (New Europe), који је по мишљењу др Остојић-Фејић имао најразвијенију пропагандну делатност у Британији. Поменуто гласило уступало је странице најугледнијим британским новинарима незадовољним мимоилажењима у прокламованим британским ратним циљевима (подржавања начела народности за народе југоисточне Европе) и одлукама кабинета у току 1914. и 1915. године заснованих на политици узимања, давања и прекрајања територија, у циљу империјалистичке политике. Лист „Нова Европа“ је својим називом оправдавао став савезника за послератно уређење Европе које би било базирано на рушењу Аустроугарске и формирању националних држава на њеној територији (Ostojić-Fejić, 1989).

На основу кратког прегледа научних резултата др Остојић-Фејић можемо уочити да је пропагандна активност била наклоњена решавању српског питања, пружању финансијске, војне и медицинске помоћи. Податак вредан помена, који не треба потиснути, произилази из чињенице да је Велика Британија прихватила српске ђаке и студенте и истим омогућила наставак образовања. Научни допринос британске пропагандне активности за Србију и југословенске земље током Првог светског рата, др Остојић-Фејић је непроценљива. Међутим, њена истраживања треба употпунити доприносом, представница националне Уније за женско право гласа, Британки Панкхрст. Запостављена имена Емелин и Кристабел обавезују нас на расветљавање њихове улоге у акцији за помоћ Србији, путем штампе и реторике. У том циљу, сматрали смо да је неопходно списак енглеске штампе, посвећен Србији у периоду Великог рата, употпунити и листом „Британија“ (Britannia).

Иако је појава жена на пољу новинарства на почетку 20. века била спорадична Емелин и Кристабел Панкхрст успеле су да својим реторичним тоном, апелима и кампањама скрену пажњу британској јавности ка малој држави на Балкану и представе Србију и српски народ. Почетком Првог светског рата

тачи друштва биле су познате личности из политичког, јавног и научног живота: Елси Инглис (Elsie Inglis), Анан Брајс (Annan Bryce), Хенри Викем (Henry Wickham Steed), Роберт Виљем Ситон-Вотсон (Robert William Seton-Watson). Градоначелник Лондона lord Mayor председавао је на оснивачкој седници. Друштво је требало да, на основу конципираног програма, стварањем снажне југословенске државе, пружи отпор најезди империјалистичких циљева Немачке. Брана за заузимање сувоземних капија на Истоку била је у Србији и државама око ње. Стварањем јаке и неосвојиве Србије политичка доминација Немачке, покоравањем Србије, била би осујећена, а Британија изолована од угрожавања интереса на Блиском истоку и Индији.

Емелин и Кристабел Панкхрст започеле су политичко-пропагандно деловање у Британији са циљем да упознају британску јавност са ситуацијом у Србији. Гласило њихове Уније био је лист *Suffragette*, који су 1915. године преименовале у *Britannia*, у коме су апеловале на владу Британије да помогне српском народу на Балкану. Лист је био под управом Кристабел, из чијег се „ока није измакао никад ни један славни подвиг, ни једна победа српске војске”. До њихових говора успели смо доћи захваљујући личној збирци Јована Јовановића Пижона,⁷ српског посланика Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у иностранству, која се налази у Архиву Југославије у Београду.

Пропагандно деловање представница породице Панкхрст показује колико су радиле на стварању српских националних циљева. У записима српског посланика Јована Јовановића Пижона о ангажману британских амбасадорки пише: „О том великом и тешком раду у средини, где се тако мало знало о Србији, српском народу и њиховим правима могло би се много и много писати, али тек да би се добила о томе слика ево хронолошки и неколико датих мишљења која вреде да буду изнесена“ (Pižon, 1916–1919).

Посебно интересовање за Србију показивала је Кристабел, која је читаоце свога листа настојала да упозна са историјом и особеностима српског народа. Свесна чињенице да је Балкан, а посебно Србија, на почетку 20. века био сфера интересовања Немачке и Аустроугарске, али и Британије, трудила се да британско јавно мњење увери да је Србија кључна за заустављање империјалистичких циљева Централних сила.

Историјски гледано, ревитализација Краљевине Србије која је уследила на почетку 20. века, њено територијално проширење, економско оснаживање и привредно богаство нису одговарале Аустроугарској. Држава Хабзбурга ушла је у 20. век, поред феудалних остатака у друштвеној структури и идеологији, геополитички омеђена у правцу ширења због суседства Русије, Немачке и Италије. Једину могућност у циљу територијалног проширења, јачање интересних сфера и досезања престижа видела је на Балканском полуострву и то у правцу Србије из географских разлога. Територијално проширење Краљевине након балканских ратова, јачање политичког утицаја и војни престиж, стајало је на пут Монархији која је у ојачаној Србији видела сметњу за извођење својих планова на Балкану. Осим тога, Србија је стајала на путу и немачким плановима у смислу стварања империје и хегемонистичке светске силе у правцу Берлин-Багдад и стицања богатих колонија у Африци. Концепт Средње Европе везивао је Аустроугарску и Немачку у сукобу са Србијом.

⁷ Јован Јовановић Пижон рођен је 1869. године у Београду, где је завршио Правни одсек Велике школе, а диплому права стекао у Паризу 1892. године. Након завршених студија посветио се правничком позиву, да би 1896. године отпочео његов рад у Политичком одељењу Министарства иностраних дела Краљевине Србије, затим у Министарству финансија Краљевине Србије где је радио као секретар и на крају се определио за дипломатску службу, у којој је остао до 1920. године, када је пензионисан. У дипломатској служби је остао седамнаест година (1903-1920), а након пензионисања се посветио политици.

Немачке тежње ујединиле су велике силе Француску, Велику Британију и Русију у одбрани својих позиција спречавањем немачких освајачких намера. Србија се заправо нашла у ратној невољи борећи се за независност свих балканских народа и потребе да се супротстави хегемонистичким жељама Аустроугарске и Немачке (Mitrović, 1984).

У прилог поменутом иде и чланак објављен 29. октобра 1915. године у листу *Британија*. „Србија се данас бори исто толико за нас, колико и за себе саму. Од њене храбрости, моралне и физичке издржљивости зависи витални интерес британског Царства. Немци су месецима спремали мрцварење тела српске нације, да би се дочепали Цариграда и достигли у својој крајњој мети Египат и Индију.... Пораз Србије огромно би повећао, у животима и у новцу, цену савезничке победе... Част захтева да у највећој мери помогнемо Србији, која ништа није штедела помагајући нас” (Pižon, 1916–1919).

Врхунац војне моћи Србије забележен је до краја 1914. године. Првих месеци 1915. године морално-политички озарена победоносним биткама на Церу и Колубари Србија је поред победа бележила и велики број жртава. У борбама против непријатеља изгубила је 163.557 од својих 250.000 бораца међу којима 2.110 официра. Осим тога, сва три упада аустроугарских трупа у Србију током лета и јесени 1914. године карактерисао је окрутан поступак према цивилном становништу. Окупатор је затварао и стрељао веће групе становништа (жене, децу, старце) и починио страховита зверства посебно над женама. У земљи је владала огромна несташница у животним намирницама, сировинама, радној снази, стоци за вучу, новцу, док су борбом обавијене територије биле разорене и попаљене. Изузетно су биле опустошене плодне области Посавља (Mitrović, 1984).

Свесне последица уколико се српском народу не пружи помоћ, Панкхрстове су апеловале на британску јавност, називајући Србе херојским савезником Британије. Сваки нови број часописа *Британија* био је посвећен победи српске војске. У броју од 22. марта 1915. године, у чланку насловљеном „Србија” истакнуто је следеће: „Србија је велики свет и велика смисао овога часа. Никада раније у њеној дугој историји ништа није било тако величанствено као садашња борба противу армија немачких савезника. Кроз цео рат српска лојалност својим савезницима, њена физичка кураж, и још више њена морална кураж били су пример за свет. У овој кризи њене и наше судбине наша је пука дужност да је помогнемо. Србија и даље мора триумфовати!” (Pižon, 1916–1919).

Ипак, највећа ратна искушења стигла су Србију у јесен 1915. године. Октобарски напади на престоницу били су незауостављиви. Непријатељ је напредовао и за две недеље Макензенове војске ушле су 30 километара у дубину Србије, а 14. октобра у напад са истока кренули су и Бугари. Срби су под непријатељским притиском одступали корак по корак (Mitrović, 1984).

Панкхрстове су у чланку „У част Србије” истакле: „Сада као и у прошлости

Србија се бори за слободу и за одбрану хришћанства. На њеним савезницима је да учине све да се Србија сачува од горег ропства ко оно под Турцима и да не буду узалудне њене садашње херојске борбе” (Pižon, 1916–1919).

Емелин Панкхрст се у свом говору осврнула и на положај људи у бомбардованом Београду, на однос окупатора према становништву и поручила: „Ми морамо одмах и без чекања послати довољну снагу и ставити је у службу Србије. Ми морамо одржати нашу реч и, као што каже моја кћи, одржати овај живи зид од хероја, о који се разбија непријатељ, а који страда и гине зато што наши старији суграђани не схватају шта је рат” (Pižon, 1916–1919).

Краљевина је услед непријатељских акција у јесен 1915. године изгубила додир са Румунијом која јој је била спона са Русијом. Бугарске снаге су у другој половини октобра продирале ка Вардару, Куманову, Скопљу и 26. октобра заузеле стратешки значајну Качаничку клисуру. Тиме је Србија била одсечена од везе са Егејским морем. Солун, у коме су се искрцавале француске и британске оружане снаге, пружао је наду. Међутим, савезничке снаге на Балкану биле су малобројне, оклевалe у ангажовању, а њихово искрцавање текло споро, док је комуникација са Русијом била блокирана. Савезничка помоћ, и поред апела српске владе да се у року од 10 дана пошаље помоћ од 120 до 150 хиљада војника, није пристизала (Mitrović, 1984).

Након окупације, када је опстанак српског народа и државе био доведен у питање, Емелин Панкхрст је британској влади упутила апел за спас Србије. Тим поводом организовала је митинг подршке, у великом позоришту у Лондону, 22. октобра 1915. године. „Сад дознајемо да је храбра мала српска нација, која се вековима борила за ослобођење од турског јарма која се херојски борила, не у освајачкој намери, нити за материјалну добит, већ у циљу да очува своју слободу и независност, још једном ангажовала у тој борби, а да смо ми и поред наше часне дужности, и поред обавеза на страни интереса наших, савезничких и целог света, пропустили да помогнемо Србију, тај дивни народ, великих страдања, који се бори за част, за национални опстанак и за националну слободу. Мене је, као Британку, стид што је Француска у томе погледу много више учинила од нас. Мени су меродавни дали уверење, да још није доцкан за помоћ, ако је одмах укажемо. Ми знамо, ко су Срби, како се они боре [...]” (Pižon, 1916–1919).

Лист *Британија* од 5. новембра 1915. био је цео посвећен Србији. На првој страни листа упућен је апел за помоћ Србији: „Спасимо Србију! Још није доцкан! Наша је част у питању!” У чланку истог датума, под насловом „Издајство према Србији”, пише: „Никада није било додељено једној малој нацији да игра тако велику улогу као што је то српској нацији. Она је нада и шампион словенског народа, који је под Аустро-угарском владавином. Србија је такође чувар на вратима Британске империје. Србија као слободан словенски народ, као народ потпуно сачуван од сваког немачког утицаја, представља наду Европе, шампиона слободе чувајући европски витални интерес. Јака и

што јача Србија, то је било, јесте и увек ће бити интерес Британије и Европе. Према томе, Србија не може и не сме исчезнути. Она треба и мора бити спасена. Ако Србија пропадне, како ћемо ми Британци погледати свет у очи? “ (Pižon, 1916–1919).

Србија је представљена као грудобран Британске империје те је стога дужност Британије била да помогне Србији. Тим поводом, 12. новембра 1915. године у чланку „Триумф или пораз на Балкану”, истакнуто је следеће: „Ако Србија буде данас уништена, онда ће сада или доцније Британска империја њој следовати. На Балкану је наша опасност и наша одговорност – и у исто време могућност да се непријатељима нанесе велики пораз” (Pižon, 1916–1919).

Новембра 24. Влада Србије кренула је пут Албаније, Врховна команда два дана касније, а војска након уништених превозних средстава, првих дана децембра следила албанске и црногорске гудуре. У групи војника нашли су се народни посланици, професори универзитета и чланови политичких странака. У Скадар су крајем прве половине децембра почеле стизати и избеглице. На обалама Албаније Србе нису чекали савзнички бродови, као ни храна. У ноћи између 16. и 17. децембра умрло је од глади 46 војника. Храна коју су послали Французи и Британци почела је да пристиже у Бриндизи врло споро, јер италијанска морнарица није ангажовала довољан број бродова за транспорт и због устежања да акцију спроведе одлучно. Евакуација Срба са албанске обале на Крф, од стране савезника (Француза и Британаца), почела је у јануару 1916. године. Цивилне избеглице су пребачене у разне градове Француске и колоније (Тунис, Алжир, Мароко), као и у Швајцарску, Италију и Велику Британију, а мали број у Русију (Mitrović, 1984).

У јануару 1916. године Јелена Лозанић, ћерка чувеног хемичара Симе и Станке Лозанић, слушала је обраћање Кристиабел Панкхрст у Њујорку. У писму упућеном сестри Ани Маринковић, Лозанићева је написала: „Она, међутим, том својом великом мирноћом побеђује. То је вероватно кључ њене гвоздене воље којом толико успева. Она оштро критикује данашњу енглеску владу што није на време послала војну помоћ Србији” (Lozanić-Frotingam, 1970).

На значај који се придавао српском народу и у току 1916. године, указала је и чињеница да се у листу *Бриџанија* српском питању посвећује више од једне странице. „Србија, не мања од Белгије била је одбрана и грудобран наше државе. Уосталом британски интереси зависе више од слободе и интегритета Србије и Црне Горе но ма од ког другог народа” (Pižon, 1916–1919).

Реорганизована српска војска наставила је операције на Солунском фронту у септембру 1916. године одговоривши на бугарске нападе и одневши победу у бици код Горничева. Жестоке борбе вођене су на Кајмакчалану, који је 30. септембра био освојен. Заузимањем окуке Црне реке савезничке трупе су 19. октобра ушле у Битољ, те је фронт био стабилизован и наредне две године вођен рововски рат (Mitrović, 1984).

У чланку под насловом „Србија за свагда” од 24. новембра 1916. године, посвећеном заузимању Битоља, писало је: „Српска армија, која је стварно из мртвих васкрсла пре годину дана, поново је изненадила свет са својим славним војничким успесима, чија се кулминација огледа у освајању Битоља. Какав узвишен укор даје овим Српска армија шапату извесних „западњака” у погледу, „тешкоћа“ (Pižon, 1916–1919).

Срби су своју борбеност платили великим данком крви. На албанским оба-лама крајем децембра 1915. године пристигло је 110.000 војника и 2.350 офи-цира то јест недостајало је 70.000 војника. У борбама на Солунском фронту за Кајмакчалан из редова Дринске дивизије избачено је 3.320 војника. Списку погинулих придружио се и командант Добровољачког одреда потпуковник Војин Поповић – Војвода Вук. У борбама до краја 1916. године из стоја је изба-чено 28.000 људи. Друга реорганизација српске војске, која је уследила 1917. године, говорила је о дефициту војника и утицала на формирање само две армије. Прва (Моравска, Дринска и Дунавска дивизија) је била под вођством војводе Живојина Мишића, а Друга (Шумадијска, Тимочка и Вардарска) предвођена војводом Степом Степановићем (Mitrović, 1984).

На митингу одржаном у Лондону 21. јануара 1917. Кристабел Панкхрст је истакла: „Жртве српске биле су велике жртве овог рата и према томе част Велике Британије биће у питању, ако све не учини да се сва питања не реше како да се идеали српски задовоље. Одвојени мир са Аустријом је неоствар-љив и о њему се не сме ни мислити, јер је она оруђе Немачке, ако имамо коме пружити руку и пружити у помоћ то је онда само Словенима који се славно одупиру овим моћним непријатељима. Глас Срба, Хрвата, Словена, Чеха и Пољака, који траже помоћ у својој јуначкој борби, мора добити одговор. Одговора мора бити” (Pižon, 1916–1919).

За време окупације српско становништво било је изложено глади од које је и умирало. Према подацима међународног Црвеног крста до 1. септембра 1917. године у Србији је умрло од глади више од 8.000 људи (Mitrović, 1984). У Београду је владала оскудица у средсрвима за исхрану недостајало је брашно и поврће, кромпир и пасуљ (Mladenović, 2000).

Кристабел Панкхрст је у листу *Бриџанија* од 7. септембра 1917. године писала о исхрани становништва у Србији, упутивши том приликом апел Министарству спољних послова да се што хитније отпочне слање намирница становништву Србије, као што је то случај са Белгијом: „На истим прин-ципима, по којима се шаље храна белгијском становништву у окупираној Белгији треба се извести и слање хране српском народу. Док се не оствари реституција и репарација Србије мора се прво сачувати њено становништво. Њени савезници морају мислити на то” (Pižon, 1916–1919).

У новембру 1917. године Емелин и Кристабел Панкхрст су распустиле Женску социјалну и политичку унију и основале Женску странку (Women`s Party). Странка је имала за циљ да повеже победу у рату са женским правима.

Да су у Србији и те како ценили напоре Емелин и Кристабел Панкхрст, говори и чињеница да им је 1918. године Српски народни женски савез упутио писмо у коме их информише о политичкој платформи борбе за уједињење Јужних Словена (Spasović, 2014).

Након стицања права гласа жена у Британији 1918. године представнице Панкхрст обратиле су се женама савезничких нација. „Свима савезничким женама ми изјављујемо нашу жељу да радимо за време рата, као и после њега на одржању садашњег великог Савеза посвећеног нашим великим идеалима и заједничким жртвама, који је у исто време најузвишенији и најефикаснији чувар будућег светског мира.“ Специјални поздрав био је упућен српској нацији: “Малој српској и балканској нацији, нападнутој и најдивљачкије мученој од стране заједничког противника, ми изјављујемо да, као британски бирачи остаћемо њима верни до смрти. Исти завет чинимо и Југо-Словенима, који су над Хабсбуршким јармом а којима их је доделила судбина, а што и сами желе да створе уједињен, са њиховом браћом Србима, славан народ Велике Србије” (Pižon, 1916–1919).

На основу кратког прегледа и говора г-ђе и г-ђице Панкхарст можемо уочити допринос који су дале за српске националне интересе. Сифражеткиње Емелин и Кристабел Панкхрст су пропагандним деловањем и ненадмашном енергијом заступале и браниле српске циљеве у јавном мњењу Британије и у политичком животу британског народа. Оне су у својим говорима доследно и истрајно упознавале британски народ са борбама, традицијом и историјом српског народа, који је до последњег атома снаге остао на висини своје улоге у борби против непријатеља. У једној од највећих епизода српске и опште историје помагале су систематски и енергично, помоћу своје политичке и националне организације, схватање историјске улоге српског народа и радиле на упознавању карактера српског херојског савезника. Њихово апеловање за српску државу и народ било је врло интезивно, а све са циљем да се британском народу укаже на последице српске ратне трагедије. Ове Британске активисткиње су путем листа *Бриџанија* писале о српским победама и поразима, о јунаштву и тешким борбама против непријатеља, у времену када се Србија борила за слободу и независност, одржавање и помоћ. Њихови говори обележили су једно несрећно време по српски народ, у коме се стопа по стопа српске отаџбине напуштала пред уједињеним непријатељем. Емелин и Кристабел Панкхрст схватиле су сву трагедију која предстоји српском народу, ако му се на време не укаже помоћ и свом снагом чиниле су све да се Србији пошаље помоћ што пре и спречи несрећа која јој је претила. У свим њиховим текстовима истиче се општи разлог због кога треба одржати српски фронт, због чега треба сачувати стратешку важност истога уз напомену да је српски фронт од највеће важности за целокупни савезнички интерес.

Кампања за слање помоћи Србији предвођена породицом Панкхрст сведочи не само о томе да су у исту узеле велике симпатије Емелин и Кри-

стабел, већ уједно помаже у расветљавању и схватању српског и енглеског историјског питања. Кроз низ чланака из пера разних пријатеља српских, као и других које су прештамповале из савезничких листова, лист *Бриџа-нија*, допринео је много да јавност буде упозната са српским проблемима. У листу су биле објављене и илустрације из српске историје, као што је: Цар Душан, Краљевић Марко, Улазак српске војске у Скопље 1912. године. Један од последњих бројева донео је репродукцију фотографског снимка „вешање у Крушевцу“. Приказујући на тај начин српску борбу кроз историју и вековна страдања српског народа.

Несумњиво је да је неуморно заступање Емелин и Кристабел Панкхрст за српски народ оставило велики траг у историји. Оне су својим делима заузеле место на листи великих српских патриота не само у времену у коме су живеле, већ и у долазећем.

Литература

- Пиџон, Ј. Ј. (1916–1919). *Zbirka Jovan Jovanović Pižon*, fascikla 75. Архив Југославије у Београду.
- Lozanić-Frothingham, J. (1970). *Dobrotvorna misija za Srbiju u I svetskom ratu: pisma iz Amerike i Kanade 1915–1920. godine*. [Pisma prikupila i sredila Anka Gođevac-Subotić]. Beograd: Udruženje nosilaca Albanske spomenice.
- Mitrović, A. (1984). *Srbija u Prvom svetskom ratu*. Beograd: SKZ.
- Mladenović, B. (2000). *Grad u austrougarskoj okupacionoj Srbiji od 1916. do 1918. godine*. Beograd: Čigoja štampa.
- Obrenić, D. (2008). *Pravo glasa žena*. U Zaharijević A. (pr.). *Neko je rekao feminizam* (str. 24-42). Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.
- Ostojić-Fejić, U. (1989). *Propaganda za Srbiju u Velikoj Britaniji tokom Prvog svetskog rata*. U Čubrilović, V. (ur.). *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*. [Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine od 5. do 7. decembra 1988. godine povodom obeležavanja sedamdesete godišnjice stvaranja Jugoslavije, 1918-1988] (str. 365-373). Beograd: Naučna knjiga.
- Ostojić-Fejić, U. (1988a). *Akcije za pomoć Srbiji u Velikoj Britaniji tokom prvog svetskog rata*. U Kačavenda, P. (ur.). *Jugoslovensko-britanski odnosi*. [Saopštenja sa okruglog stola, održanog 23-25. septembra 1987. godine u Kragujevcu, povodom 150 godina od dolaska prvog britanskog konzula u Srbiju] (str. 365-373). Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Ostojić-Fejić, U. (1988b). *Srpsko društvo u Velikoj Britaniji*. U Terzić, S. (ur.). *Naučni skup Srbija 1917. godine* (str. 241-248). Beograd: Istorijski institut.
- Ostojić-Fejić, U. (1983). *Stav britanskih javnih i naučnih radnika prema ratnim naporima Srbije 1914-1915. godine*. *Vojno-istorijski glasnik*, 34(2), 253-265.
- Spasović, I. (2014). *Četvrti stolež: žena kroz istoriju: prilozii*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače "Mihailo Palov".

Emmeline and Christabel Pankhurst on Serbia and Serbs in the Great War

Milena Žikić

University of Novi Sad, Faculty of Pharmacy

The suffragettes Emmeline and Christabel Pankhurst advocated and defended Serbian goals in British public opinion and in the political life of the British people through propaganda and unsurpassed energy. In their speeches, they consistently and persistently acquainted the British people with the struggles, traditions and history of the Serbian people, who remained at the height of their role in the fight against the

enemy until the last atom of strength. These British activists wrote through the British newspaper about Serbian victories and defeats, about heroism and hard fights against the enemy, at a time when Serbia was fighting for freedom and independence, maintenance and assistance. Their speeches marked an unfortunate time for the Serbian people, who were fleeing the Serbian soil one by one before the united enemy. Emmeline and Christabel Pankhurst understood all the tragedy that was ahead of the Serbian people if they were not helped in time, and they did everything in their power to send help to Serbia as soon as possible to prevent the disaster. All their texts emphasized the general reason why the Serbian front should be maintained, noting that it is of the utmost importance for the entire allied interest.

Their campaign to send aid to Serbia testifies not only to the fact that they built their great sympathies into it, but also to the exact understanding of our entire issue. Emmeline and Christabel made the Britain newspaper available to anyone who wanted to serve the Serbian cause and inform the British public about it. Through a series of pragmatic articles written by various Serbian friends and those reprinted from allied newspapers, the newspaper Britain contributed to informing the public about the war in Serbia, war goals, sufferings and duties of the allied country in times of the greatest temptation. The paper also contained illustrations from Serbian history (Emperor Dušan, Marko Kraljević, The entry of the Serbian army into Skopje in 1912). One of the last issues of the mentioned newspaper brought a reproduction of the photographic recording "hanging in Kruševac", thus showing the Serbian struggle through history and the centuries-old suffering of the Serbian people.

From all the above, we can conclude that the importance of the activities of Emmeline and Christabel Pankhurst and their tireless advocacy for the Serbian people left a big mark in history. Through their propaganda activity, they enticed the British public in providing assistance to the Serbian army and civilian population in the financial, material and military sense. Also, they helped in the realization of the Serbian war program, as well as the realization of the plans of the Yugoslav political emigration by creating the Yugoslav state. They wrote their names on the list of great Serbian patriots, not only in the time in which they lived, but also in the future.

Key words:

propaganda, Great Britain, Emmeline Pankhurst, Christabel Pankhurst, suffragettes, Britain newspaper, *Women's Social and Political Union*, *Women's Party*, Serbia, Serbs.
